

Waardestellend onderzoek Renkumse landgoederen

valorisatie
participatie
waardestelling
buitenplaatsen
deconstructie

In dit artikel wordt een nieuwe methode gepresenteerd voor een waardestellend onderzoek naar buitenplaatsen en landgoederen. Een analyse van waardeconflicten en de daaraan ten grondslag liggende logica en aannames, vormt de basis daarvan. De methode focust op de integrale waarden die actueel en potentieel aanwezig zijn in een gebied en die door middel van participatie verder ontdekt moeten worden. Er wordt niet a priori uitgegaan van een sterk sturende rol van de overheid.

Gehavend door oorlogshandelingen, verliezen de buitenplaatsen en landgoederen in de gemeente Renkum langzamerhand hun cultuurhistorisch karakter en veranderen in natuurgebieden en alledaagse parken (Aben, 2012). Veel van de gebouwen zijn vernield en nooit herbouwd, zichtlijnen gaan verloren, het oorspronkelijk ontwerp is vaak niet meer herkenbaar, omdat bomen sterven of omdat er nieuwe functies zijn gevonden met nieuwbouw en parkeerplaatsen. In 2010 is in het kader van het Jaar van de Landgoederen en Buitenplaatsen een atlas samengesteld met daarin het overzicht van alle structuren die nog herkenbaar zijn in het veld (Storms-Smeets, 2011). De Gemeente Renkum heeft hier een vervolg aan gegeven door middel van een visievormend project. Een initiatiefgroep van verontruste burgers is echter van mening dat visievorming vooraf gegaan moet worden door waardestelling. Om deze waardestelling ten uitvoer te brengen heeft deze groep contact gezocht met de Wetenschapswinkel in Wageningen en de vraag gesteld naar de cultuurhistorische waarde van het ensemble. Ook is de vraag gesteld hoe we respectvol kunnen omgaan met deze cultuurhistorie.

Er zijn veel voorbeelden in Nederland van gebieden die buitengewoon gewaardeerd worden en waar inventariserend onderzoek niets heeft geholpen omdat de veranderingen gewoon doorgaan, zoals het Groene Hart (VROM, 1996). Een eerste reflex is meestal om naar de overheid te kijken en die verantwoordelijk te maken voor het behoud van de publieke waarden in de openbare ruimte. Het is echter de vraag of dit wel zo verstandig

is. Dit wetenschapswinkelproject biedt de gelegenheid om daar heel specifiek naar te kijken en ook mogelijke alternatieven in discussie te brengen. We hebben de discussie over waarden in het gebied geanalyseerd waarbij gekeken is naar verschillende probleemdefinities en de aannames die daaraan ten grondslag liggen. Het doel van deze studie is om achterliggende problemen bij het toekennen van waarden in kaart te brengen en zo tot een betere waardestelling te komen.

Waarden en probleemdefinities

Een waardestellend onderzoek geeft een waardering aan een gebied aan de hand van de fysieke verschijningsvorm, inclusief de zeldzaamheid en gaafheid van de samenstellende onderdelen (Hendriks & Immerseel, 2012). De bestaande waarden worden daarbij zo gedetailleerd en objectief mogelijk beschreven. Waardestellingen worden doorgaans gemaakt voor eigenaren of overheden vanuit de veronderstelling dat een meer feitelijk inzicht van de waarden kan bijdragen aan een breed gedragen handelingsperspectief voor een gebied. In een andere zienswijze komen waarden juist tot stand als gevolg van initiatieven van een gemeenschap (Swidler, 1986). Het onderscheid tussen erfgoed als sector, als factor en als vector (Netwerk Erfgoed en Ruimte, 2014) pleit voor een verschuiving van focus: van statische waarden naar waardevermeerdering, waarbij de betrokkenheid van burgers en bedrijven toeneemt (Janssen & Beunen, 2012). Hiermee kan waardestelling (inventarisatie van bestaande waarden) worden aangevuld met valorisatie

ROEL DURING,
PAT VAN DER JAGT &
JEROEN KRUIT

Dr. R. During Biodiversiteit en beleid, Alterra, Wageningen UR, Postbus 47, 6700 AA Wageningen
roel.during@wur.nl
Drs. P.D. van der Jagt Spatial Knowledge Systems, Alterra, Wageningen UR
Ir. J. Kruit Biodiversiteit en beleid, Alterra, Wageningen UR

Project Renkumse Landgoederen en Buitenplaatsen
Opdrachtgever Initiatiefgroep Visie voor Landgoederen
Korte vraagstelling Wat is de cultuurhistorische waarde van het ensemble van buitenplaatsen en landgoederen in de gemeente Renkum en hoe moet daar mee worden omgegaan?
Onderzoekers Roel During, Pat van der Jagt
Periode Maart 2012 – april 2015

Foto Flip Witte.
Toegangspoort landgoed
Duno vanuit Heveadorp.

(exploratie van potentiële waarden). Dit onderscheid laat zien dat het waarderen van het cultuurhistorisch landschap niet enkel op naakte feiten is gebaseerd, maar ook op de logica en de aannames die de constructie van deze feiten mogelijk maken en die ze ook in een samenhangend verband plaatsen (Derrida, 1987, Foucault, 1966). Analyse van logica en aannames kan een ander licht werpen op feiten en waarden. Om deze te analyseren is in het onderzoek gewerkt met discoursanalyse en daarbinnen met deconstructie. Discoursanalyse richt zich op het analyseren van sociale werkelijkheidsconstructies van gesproken en geschreven taal. Deconstructie richt zich op het blootleggen van de ideologische en culturele aannames binnen een discours en op het bekritisieren en vervangen daarvan door andere aannames, die een andere werkelijkheidsconstructie mogelijk maken (Assche & Duineveld, 2004). Een voorbeeld ter verduidelijking. De Initiatiefgroep van het wetenschapsproject maakt een duidelijk onderscheid tussen landgoederen en buitenplaatsen aan de ene en villa's aan de andere kant. Villa's zijn van relatief recente oorsprong, dragen op landschapsschaal weinig bij en zijn op zichzelf nauwelijks te onderscheiden van wat groot uitgevallene huizen. Daarom moeten ze niet in de waardestelling betrokken worden, vindt de Initiatiefgroep. Dit voorbeeld laat zien dat hier niet enkel een definitiekwestie aan de orde is, maar dat in het discours door middel van logica een uitsluiting van een aantal objecten wordt geconstrueerd. Ook probleemdefinities berusten op specifieke aannames en zijn geconstrueerd met een bepaalde logica en bij het blootleggen daarvan kunnen strijdigheden of paradoxen zichtbaar worden. Als dat zo is, dan spreken we van het probleem achter het probleem. Hieronder wordt eerst ingegaan op het probleem van botsende waardestelsels, alvorens met behulp van deconstructie op zoek te gaan naar het onderliggende probleem. De resultaten

van die analyse wordt gebruikt om de waardestelling vorm te geven en uit te voeren.

Botsende waardestelsels

De Initiatiefgroep is ontstaan vanwege het gebrek aan participatie bij het visievormende proces van de gemeente Renkum over haar landgoederen en buitenplaatsen. Maar uit interviews is gebleken dat er meer problemen spelen tussen Initiatiefgroep en gemeente. De Initiatiefgroep verwijt de gemeente ook een gebrekkig beheer, slechte ruimtelijke ordening, en een groot gebrek aan kennis. Volgens de Initiatiefgroep beschouwt de gemeente sommige landgoederen als verloren, omdat er zoveel aan veranderd is, maar voor de actuele aantasting heeft ze geen oog. Daarnaast zijn er problemen met burgers die zich verzetten tegen het kappen van bomen voor het herstel van zichtlijnen of oude landschapsstructuren. Maar ook het planten van bomen vanuit cultuurhistorische overwegingen leidt tot botsingen. En bij een plan voor de bouw van een nieuw eigentijds pand op de plaats van het voormalige gebouw van landgoed De Oorsprong, ging het in de fase van ontwerp en voorlichting al mis. Felle polemieken in de krant zorgden er voor dat dit initiatief werd ingetrokken. Veel burgers en ook de vereniging Vijf Dorpen in 't Groen zien de landgoederen niet zozeer als cultureel erfgoed, maar als park en natuur en daar blijf je vanaf (Meurs et al., 2011). Ecologische en cultuurhistorische waardestelsels botsen hier op elkaar.

Problemen achter de problemen

Analyse van de verschillende discourses over waardering maakte duidelijk dat cultuurhistorische waarden op zichzelf worden gezien, losstaand van culturele, ecologische en geschiedkundige aspecten. Zo'n aanname is problematisch, want waar leg je bijvoorbeeld de grens tussen culturele en cultuurhistorische waarden,

of tussen ecologische en cultuurhistorische? Daarnaast is onderzoek gedaan naar verschillende werkelijkheidsconstructies (Brinkman, 2012). Die blijken betrekking te hebben op verlies aan natuur, zorgen over continuïteit, gesignaleerde verpaupering, uitgestippelde routes voor toeristen of de noodzaak van een beschermde status voor het gebied. Ze gaan in op co-existentie van natuur, cultuur en erfgoed, maar dat het daarbij om een soort gewapende vrede gaat, laat de discussie over Tuin de Lage Oorsprong goed zien. De stichting die de tuin beheert, wil graag een kas herbouwen voor diverse culturele activiteiten. De heemkundevereniging verzet zich omdat deze kas veel groter zou zijn dan die, die er ooit stond en de Tuin geen “vermaaktuin voor feesten en partijen” moet worden (Huibers, 2014-2015). Samen met onder meer de vereniging Vijf Dorpen in 't Groen tekent zij bezwaar aan tegen de verandering van het bestemmingsplan die voorziet in de herbouw van de kas. Ook wordt het organiseren van klassieke muziek evenementen en het vele bezoek aan de tuin als een probleem gezien. Deze discussies bieden zicht op een onderliggend probleem: de rust en stilte op buitenplaatsen en landgoederen, die velen noodzakelijk achten om de natuurwaarden hoog te houden, is in het geding. Om dat probleem op te lossen wil de Initiatiefgroep een verzoek indienen om het ensemble van buitenplaatsen en landgoederen in de gemeente tot beschermd stads- en dorpsgezicht uit te roepen.

Analyse van het probleem achter het probleem legt een tweetal strijdigheden bloot bij deze oplossingsrichting. Door een monumentale status van het gebied na te streven, geef je de overheid een zeer prominente rol. De gemeente heeft echter in deze tijden van crisis geen geld voor erfgoedzaken en de rijksoverheid stoot zelfs allerlei rijksmonumenten af. Bovendien is er ontevredenheid over het kennisniveau en de handhaving van de gemeen-

te (Huibers, 2014-2015) en de behandeling van erfgoed in ruimtelijke plannen. Een tweede paradox is dat stilte zowel een kwaliteit als een bedreiging is. Het streven naar rust en stilte kan leiden tot problematische verstilling, waarbij omwonenden zich niet langer verbonden voelen met hun landschap en daar geen medeverantwoordelijkheid voor ervaren.

Bovenstaande deconstructie van conflicterende waarden laat zien dat een waardestelling een antwoord moet proberen te geven op zowel het vraagstuk van de integrale waarden als de paradoxen (overheid en stilte) van het handelingsperspectief.

Waardestelling en handelingsperspectief

Op basis van de probleemdeconstructie hebben de onderzoekers voor een waardestelling gekozen, die uitgaat van integrale waarden en niet (a priori) van een norm-

Foto **Marije Louwsma**. Tuin de Lage Oorsprong

Tabel 1 methode van waardestelling door middel van een kwadrant van vier invalshoeken (tussenhaakjes: voorbeelden)

Table 1 value assessment method by means of a four perspective quadrant (examples between brackets)

	Relatieve waarde	Absolute eigenstandige waarde
Passieve waarde	Inbedding in landschap, geschiedenis en ruimtelijk ontwerp (bijvoorbeeld gradiëntrijkheid en vista's)	Monumentale status, samenhang, gaafheid (bijvoorbeeld ontwerpen van befaamde landschapsarchitecten)
Actieve waarde	Belevingswaarden, narratieve waarden (bijvoorbeeld internationaal kunstenaarsnetwerk in de traditie van de Oosterbeekse School)	Participatiewaarden, identificatiewaarden, symbolische waarden (bijvoorbeeld Airborne wandeling, Park Hartenstein en Tuin de Lage Oorsprong)

stellende en handhavende overheid. Voortbordurend op de gedachte van erfgoed als sector, als factor en als vector (Netwerk Erfgoed en Ruimte, 2014), is een methode ontwikkeld die onderscheid maakt tussen passieve (monumentale) en actieve waarden en tussen relatieve en absolute waarden. De relatieve waarde is gelijk aan de uniciteit van het gebied, vergeleken met andere gebieden, de absolute waarde is de waarde van een gebied voor de bevolking.

Zo ontstaat een kwadrant van vier invalshoeken om de waardestelling uit te voeren, zie tabel 1 (met voorbeelden tussen haakjes). Deze benaderingen zijn toegepast op landschapsschaal zonder in te gaan op de kleinste details van de individuele buitenplaatsen en landgoederen.

De relatieve waardestelling levert het beeld op van een gebied dat zich kan meten met de Oostelijke Veluwezoom, de Stichtse Lustwarande, Amstel en Vecht alsmede Kennemerland (Wyck, 1983). Om de absolute waarden in beeld te brengen, is onderzocht welke activiteiten in en rond de buitenplaatsen en landgoederen zijn georganiseerd in de periode van 2008 tot 2014. Dit leverde een zeer mager beeld op. Er gebeurt vrijwel niets, op een enkele plek na zoals de eerder genoemde Tuin de Lage Oorsprong en Park Hartenstein. Dit zou kunnen leiden tot de conclusie dat de actieve waarden zeer

laag zijn, maar roept ook de vraag op wat de potentie van deze waarden is en of ze gecreëerd kunnen worden. Om deze vraag te beantwoorden en meer kennis te verwerven over de mogelijkheden om het gebied qua gebruik en vormgeving te actualiseren, is een samenwerking met de TU Delft aangegaan. Tijdens twee ateliers hebben zo'n dertig studenten het gebied doorkruist en ontwerpschetsen gemaakt voor nieuwe functies en nieuwe identiteiten (Luiten & Verschuure, 2013). Eén van de groepen heeft zich gestort op De Dennenkamp, het landgoed waar het gemeentehuis is gevestigd. De gemeente had dit gebied afgeschreven omdat er teveel van de oorspronkelijke eigenschappen verloren zijn gegaan. Het ontwerp van de studenten betreft een combinatie van herstel, nieuwe functies en vooral het grootscheeps verbouwen van het gemeentehuis, waardoor de voor- en achterzijde van het landgoed weer één geheel worden. Daarmee geeft het antwoord op de vraag naar potentiële waarden en de best denkbare reactie op het afschrijven van een landgoed.

De waardestelling is niet volledig uitgevoerd in het onderzoek. Het toekennen en ontdekken van (potentiële) actieve waarden kan niet door een onderzoeker alleen worden verricht. Ook het maken van keuzes in conflicterende waardestelsels is niet iets wat de onderzoeker moet doen. Daarom is er voor gekozen om de waarde-

stelling te voorzien van drie adviezen die het voorlopige handelingsperspectief vormen.

Ten aanzien van de waardeconflicten is geadviseerd om het geheel van landgoederen en buitenplaatsen te zien als een cultuurhistorisch landschap, waarbinnen zowel het geheel van natuurwaarden geoptimaliseerd als een actief cultureel programma ontvouwd kan worden. Dit zegt dus niets over de vraag welke waarden moeten prevaleren. Wel is geadviseerd om weg te blijven van algemene natuurdoelen en principediscussies en zoveel mogelijk in te gaan op de vraag welke natuur er thuishoort op landgoederen en buitenplaatsen in dit deel van de Veluwe.

Het advies wat betreft het vaststellen van de (potentiële) actieve waarden is om meer participatie te organiseren in de waardestelling. Gedacht kan worden aan het interactief bepalen van de waarde door uit te gaan van de mogelijkheden die een object biedt voor cultureel, economisch of sociaal gebruik. Het betrekken van burgers, (buurt)verenigingen of het bevorderen van de oprichting van nieuwe verenigingen van vrienden ligt daarbij voor de hand.

Tevens is geadviseerd om het landschappelijk erfgoed te verlevendigen. Dit kan gebeuren door meer activiteiten te organiseren of toe te staan en verenigingen van vrienden te stimuleren. Conform het beleid van de provincie kan zelfs gedacht worden aan nieuwe vormen van maatschappelijk eigenaarschap.

Conclusies

Het waardestellend onderzoek is uitgevoerd voor een initiatiefgroep van verontruste burgers met als doel om een goed onderbouwde visievorming mogelijk te maken. Uit de discoursanalyse en de deconstructie van aannames blijkt dat natuur-, erfgoed- en cultuurwaarden om de voorrang strijden. Van deze gesegmenteerde waarde-

discussies gaat een verlamrende werking uit.

De initiatiefgroep streeft naar monumentalisering van het landschap, met een beschermde status. Stille in het gebied wordt gezien als een grote kwaliteit. Nadere analyse bracht twee paradoxen aan het licht, namelijk die van de sterke en tevens zwak presterende overheid en die van de stilte als kwaliteit en probleem (verstilling). Geprobeerd is om hier een antwoord op te vinden door bij de waardestelling een onderscheid te maken tussen actieve en passieve, absolute en relatieve waarden. Hiermee ontstaan nieuwe perspectieven op de waardeconflicten. Het gaat dan immers niet enkel meer om de monumentale waarden, maar ook om potentiële waarden die kunnen ontstaan door gebruik van het erfgoed. Samengevat laat deze waardestelling zien dat de integrale waarden van het gebied groot zijn. De actuele actieve waarden zijn weliswaar zeer gering, maar kunnen

Foto **Flip Witte**. Landgoed Duno, op de rand van de stuwwal met uitzicht over de Rijn en de Betuwe.

in potentie sterk toenemen. Er is sprake van verstillig, maar deze kan worden tegengegaan door meer participatie in waardering en gebruik.

Discussie

Het was een eyeopener voor de Initiatiefgroep dat het gebied zo slecht van activiteiten is voorzien. De onderzoekers brachten, als logische consequentie daarvan, de wenselijkheid naar voren van een participatieve vorm van valorisatie om de mogelijkheden van het gebied verder te verkennen. De reacties van de Initiatiefgroep waren gemengd, maar er klonk bij enkelen een groot wantrouwen in door om het mooie erfgoed van de gemeente over te laten aan nitwit-burgers. Het voelde absoluut niet goed om nieuwe ideeën te ontwikkelen of gebruiken toe te staan zonder een monumentale waardestelling vooraf. Anderen waren opgetogen: eindelijk een goed voorstel waarmee de decennialange strijd kon worden omgevormd tot vrede. De gemeente is content met

deze waardestelling en de wethouder zou het liefst het voorstel van de Delftse studenten direct ter hand nemen. De organisaties Vijf Dorpen in 't Groen en Heemkunde waren slecht te spreken, omdat het rapport de gemeente adviseerde om initiatieven en eigenaarschap uit handen te geven. Ze vrezen dat dit tot gelegitimeerd niks doen leidt.

De centrale aanname van de opdrachtgevers, dat waardestelling vooraf dient te gaan aan visievorming, is in dit project vervangen door die van participatie in valorisatie. Dat houdt in het samen met burgers verder ontdekken van de waarden in het gebied en met die kennis het gebied tot leven brengen: waarderen en valoriseren in één vloeiende beweging. Het gegeven dat dit onderzoek werd uitgevoerd door de Wetenschapswinkel is hierbij belangrijk. Dat bood de ruimte voor het ontwikkelen van een andere aanpak die probeert om de via deconstructie blootgelegde paradoxen op te lossen. Het handelingsperspectief is democratisch, minder gebaseerd op specialistische kennis en beter toegankelijk voor de burgers. De combinatie van deconstructie, participatie en valorisatie in een waardestellend onderzoek zou ook elders uitgeprobeerd kunnen worden, omdat deze aanpak wel eens een beter resultaat zou kunnen opleveren dan de strijd over elke inbreuk op de historische materiële overlevering.

Foto **Marije Louwsma**.
Landgoed De Oorsprong

Summary

Value assessment of a historic estate landscape
Roel During, Pat van der Jagt & Jeroen Kruit
value assessment, participation, country estates, value pluralism

The southern part of the Veluwe lodges many country estates. This area has suffered huge war damage in WW2,

and as a consequence, many estates lack the original buildings. The public administration has started a vision creation project, aiming at restoration and valorising this part of its heritage. According to a local platform this should be preceded by an inventory of the landscape values. This platform turned to the Science Shop of Wageningen University with a request to do this inventory. The value study focused both on the landscape and on the controversies within value discussions. The analysis has shown that citizens distrust the public

administration in the way it safeguards the cultural legacy of the area. Nevertheless they strongly rely on it and believe in governmental care when striving for a monumental status for the whole complex of estates. This was addressed as a paradox, that should be solved. One way of solving is to enhance participation and local ownership. Less focus on monumentality and more on conviviality can perhaps lead to better results when striving for continuity of the landscape quality.

Literatuur

- Aben, R., 2012.** Landgoederen op de Helling. *Tuinjournaal*, 29 (4): 26-27.
- Brinkman, R., 2012.** De Landgoederenzone van de Gemeente Renkum. MSc Thesis Social-spatial Analysis. Wageningen. WUR.
- Derrida, J., 1987.** Hoe niet te spreken. Ingeleid en vertaald door Rico Sneller. Kampen. Kok Agora.
- Foucault, M., 1966.** De woorden en de dingen. Amsterdam. Boom.
- Hendriks, L. & R. van Immerseel, 2012.** Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek. Voor waardestellingen van groen erfgoed. Den Haag. College van Rijksadviseurs.
- Huibers, S., 2014-2015.** Hoe hoog was de Oranjerie? *Gelderlander* 09/05/2014; Bouwen zonder vergunning schept precedent. *Gelderlander* 6/1/2015; Verzet tegen niet handhaven. *Gelderlander* 24/1/2015.
- Janssen, J. & R. Beunen, 2012.** De burger als erfgenaam. Over de vermaatschappelijking van stedelijk erfgoed. In: RLI (red.). *Essays Toekomst van de Stad*, 26-30. Den Haag.
- Luiten, E. & G. Verschuure, 2013.** Renkumse Buitenplaatsen in een Nieuw Perspectief. Uitkomsten van een Atelier. Delft. TU Delft.
- Netwerk Erfgoed en Ruimte, 2014.** Karakterschetsen. Nationale Onderzoeksagenda Erfgoed en Ruimte. Amersfoort. RCE.
- Meurs, M. van, M. Wille & V. Grond, 2011.** Verborgten pracht, verborgen kracht. Een integrale benadering van het water en het landschap in de gemeente Renkum. Oosterbeek/Ede. Waterschap Vallei en Eem, Gemeente Renkum, Bureau Grond.
- Storms-Smeets, E., 2011.** Gelders Arcadië. Atlas van een buitenplaatsenlandschap. Utrecht. Matrijs.
- Swidler, A., 1986.** Culture in Action: Symbols and Strategies. *American Sociological Review* 51 (2): 273-286.
- Van Assche, K. & M. Duineveld, 2004.** Groot Archeologiepark Leidsche Rijn. Over de rol van cultuurhistorie in planning en ontwerp. Wageningen, WUR.
- VROM, 1996.** Nota Randstad en Groene Hart: De Groene Wereldstad. Den Haag.
- Wyck, H. W. M. van der, 1983.** De Nederlandse Buitenplaats. Alphen aan de Rijn. Canaletto.